

Nakşibendiyye - Tâciyye'nin Kurucusu: Tâceddîn B. Zekeriyâ Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Yolu

*Founder of The Naqshbandiyya-Tajiyya: Taj Al-Din B.
Zakariyya His Life, Works and Order*

Ayşegül METE*

ÖZET

Hindistan'ın Nakşibendîlik ile asıl tanışmasını sağlayan biri olarak kabul edilen Bâkî Billâh sonrasında halifelerinden Ahmed Sirhindî, Müceddidiyye kolu ile Hindistan ve Nakşibendiyye tarihinde büyük başarılarla imza atarken pirdaşı Tâceddin b. Zekeriyâ gerçekleştirdiği Hindistan, Ortadoğu ve Hicaz seyahatleriyle Nakşibendîliği tanıtmıştır. Mekke'de inşa ettiği tekkesiyle hem yerli halka hem de mücavir olarak yaşayan kesime hitap eden Tâceddin b. Zekeriyâ, Hicaz'da yolunu tanıtmaya ve kurumsallaştırma noktasında seleflerine nazaran daha çok başarı kaydetmiştir. Bazı halifelerini uzak Arap adalarına göndermek suretiyle Necd, Yemen, Basra, Suriye ve Mısır olmak üzere Arap diyarlarında Nakşibendîliğin kurumsallaşmasını sağlayan Tâceddin b. Zekeriyâ yine halifeleri vasıtasıyla Arabistan'ın ötesine; Çin ve Endonezya'ya silsilesini ulaştırmıştır. Bununla birlikte Nakşibendî edebiyatını Arapça ortaya koymak ve tarikatın âdâb, erkân ve prensiplerini konu alan ve defalarca istinsah edilen eserleri telif etmek suretiyle Arapça konuşan halka ulaşmıştır. Bu mühim şahsiyetin hayatı, eserleri ve tasavvufî yolu bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

ANAHTAR KELİMELE

Tâceddin b. Zekeriyâ el-Ösmanî, Nakşibendiyye, Tâciyye, Tasavvuf

ABSTRACT

It is widely accepted that the successful dissemination of the Naqshbandiyya in India can be attributed Baki Billah who belonged to the Naqshbandiyya-Ahrariyya order. His

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü

prominent successor, Taj al-Din b. Zakariyya al-Uthmani, continued to encourage the spread the Naqshbandiyya order in India, as well as introducing it to the Middle East and Hijaz as a result of his travels. Addressing himself to both Arabic speakers and mujawirun from his ribat which he built in piedmont of Quayqian Mountain in Mecca, Taj al-Din al-Uthmani was more successful at spreading and institutionalizing his order than his predecessors who travelled to the Hijaz. Through his successors, Taj al-Din al-Uthmani effectuated the intitutionalization of Naqshbandiyya in Haremeyn, Yemen, Syria and Egypt and it was through them that his silsila was transmitted to China and Indonesia. Moreover, he was able to reach out to the Arabic-speaking world by means of his translations of Naqshbandi literature as well as the books and dissertations he wrote relating to the pillars, customs and methods of the order. This work centres on the life of this significant individual, his works and order.

•

KEY WORDS

Taj al-Din b. Zakariyya el-Uthmani, Naqshbandiyya, Tajiyya, Sufism

1. HAYATI

1.1. Doğumu, nisbeleri

Tâcüddîn b. Zekeriyâ b. Sultan el-Osmanî en-Nakşibendî el-Hanefî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda net bir tarih verilmemekle birlikte 99 yaşında vefat ettiğine dair bir kayıt düşüldüğünden¹ H. 951 yılında doğduğunu tahmin ediyoruz. Hindistan'ın Delhi şehrinin Senbhel kasabasında doğduğundan el-Hindî, es-Senbhelî nisbeleriyle anılmasının yanı sıra soyunun Hz. Osman'a ulaşması nedeniyle el-Osmanî ve Kureyş'in Abdümenâfoğullarından Abdüşems koluna mensup olması hasebiyle el-Abşemî ve el-Kureşî nisbelerine de sahiptir.² Muahhar bazı kaynaklarda hayatının bir kısmı Osmanlı topraklarında geçtiği için el-Rumî nisbesiyle de anılmaktadır.³

Aslen Şirazlı olan ailesi⁴ Hindistan'ın asil ailelerindedir.⁵ Kaynaklarda evliliği hakkında net bir bilgi verilmemekle Mu'az adında bir erkek ve bir kız evlada sahip olduğu belirtilmektedir.⁶

1.2. İlmî Hayatı, Seyahatleri ve Tasavvufa intisabı

Tâceddin b. Zekeriyâ genç yaşta Hızır (a.s.) vasıtasıyla tevbe aldığını ve bir şeyhe intisab etmeden önce bir müridin yapması gerekenlerin kendisinde hâsıl olduğunu, kendisi için şeyhlerin ervahının hazır bulunduğunu ve keşfinin

¹ Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India: in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1965, s. 199.

² Harîrîzâde, *Tibyân*, I, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430, vr. 196b; Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden: E. J. Brill, 1949, s. 552; a.mlf., *GAL Suppl.*, Leiden: E. J. Brill, 1938, s. 618; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2007, 3. baskı, s. 206.

³ Barbara Rosenov von Schlegell, *Sufism in the Ottoman Arab World: Shaykh 'Abd al-Ghani al-Nabulusi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of California, 1997), s. 146, 414 nolu dipnot.

⁴ Schlegell, s. 146.

⁵ Muhammed Haşim Kışmî, *Berekât: Zübdetü'l-Makamat İmam-ı Rabbânî ve Yolundakiler*, A. Faruk Meyan (çev.), İstanbul: Furkan Yayınları, t.y., s.80.

⁶ Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dimaşki el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fi a'yani'l-karni'l-hadi aşer*, Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1284, I, 466-7; Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, s. 208.

açık olduğunu halifelerinden Mahmud b. Eşref el-Hüseyinî'ye anlatmıştır.⁷ Bunun dışında Tâceddîn'in Fetihpur şehrinde eğitim aldığından söz edilmektedir.⁸

Mürşid bulmak maksadıyla çıktığı yolculuğu sırasında Ecmir'e uğrayıp zamanının kutbu, Çiştîyye'nin kurucusu Muînüddîn Hasan el-Çiştî (ö. 633/1235)'nin kabrinde inzivaya çekilir. Ruhaniyetinden Çiştîyye tarikatı usulünce *hıfzu'l-enfâs* diye isimlendirilen nefy u isbât dersini alır. Yine o, halifesi Şeyh Hamîdüddîn Nagevrî'nin (ö. 643/1246) kabrine gidip aldığı zikirle meşgul olmasını emreder. Tâceddin b. Zekeriyâ emri yerine getirip Nagur beldesine gider ve Şeyh Hamîdüddîn Nagevrî'nin kabri-i şerifini ziyaret ederek kendisinden tarikat adabını öğrenir. Üveysî tarikle gerçekleşen bu terbiyeden sonra Tâceddin b. Zekeriyâ'da Çiştîyye sülûkuna uygun biçimde envâr, tecellîler ve ahvalin zuhur ettiği belirtilmektedir. Daha sonra Şeyh Hamîdüddîn'den müsaade alarak şeyh talebiyle yollara düşer. Zamanının birçok şeyhiyle karşılaşır ancak onların hizmetinde bulunma düşüncesi kendisinde hâsıl olmaz. Bu müddet içerisinde Çiştîyye şeyhlerinden şeyh Nizameddin el-Bakurî'ye ulaşır. Şeyh, yanında kalmasını çok istediye de Tâceddin b. Zekeriyâ bu isteği kabul etmeyerek mürşid bulma maksadıyla çıktığı yolculuğuna devam eder.⁹

Tâceddin, Delhi'nin Senbhel kasabasına ulaştığında Şeyh İlahbahş (ö. 1002/1594) onu hüsn-ü kabul ile karşılar. Şeyh İlahbahş'ın tarikinde bir kimseye ancak şiddetli riyazet ve hizmet sonrasında zikir telkini verirdi. Tâceddin vakia veya rüyasında, odun ve su taşımamakla kendisine zikir telkin edilmeyeceği ve bundan naşi üç ay matbaha su taşımakla görevlendirildiği bildirilir. Evden bir hayli uzakta bulunan nehirden su taşıyan Tâceddin'de harikulade olaylar zahir olmaya başlar. Belde halkı arasında "başının üzerinde denizi taşıyor", "testi başının bir zira' üstünde iken yürüyor" şeklinde haberler yayılır. Üç ay sonrasında Şeyh İlahbahş, Tâceddin'e Aşkîyye zikri telkin eder.¹⁰ Ayrıca Şeyh İlahbahş kendisini hep Tacü'l-ârifin olarak çağırır.¹¹

"Hizmet bana zikirden daha çok fayda verdi. Ahvalden ne buldumsa Şeyh İlahbahş'ın hizmetinde buldum" diyerek manevî kazanımlarında yaptığı hizmetlerin ön planda olduğunu ifade eden Tâceddin, kemal ve tekmile

⁷ Harîrîzâde, vr. 197a; Muhibbî, I, 464.

⁸ Schlegell, age, s. 146; Abdülhay Hasenî ise mekân belirtmeden ilim tedris ettiğini haber verir. Bak: *Nüzhetu'l-havâtır*, Beyrut, 1420/1999, V, 504.

⁹ Muhibbî, I, s. 465; Hasenî, V, s. 504.

¹⁰ Harîrîzâde, vr. 197b.

¹¹ Muhibbî, I, s. 466.

ulaşınca kadar zikir ve hizmet ile meşgul olur. On sene süren hizmeti akabinde Şeyh İlahbahş kendisine müridleri irşad etmesi icazeti verir.¹²

Yine halifesi Mahmud b. Eşref'in belirttiğine göre Tâceddin b. Zekeriyâ Şeyh İlahbahş'tan Aşkıyye, Kadiriyye, Çiştîyye ve Medariyye tarikatı icazetlerini almış; hatta batını miktarınca her tarikatın başından icazete sahip olmuştur. Kendisi şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın ruhaniyetinden Kübreviyye tariki icazeti aldığını belirtir¹³ ve Kübreviyye'nin seyr ü sülûk beyanı hakkında risalesi vardır. Bu risaledeki açıklamaları Kübreviyye seyr ü sülûkunu da tamamladığı imasını vermektedir.¹⁴

1.3 Son Şeyhi Muhammed Baki Billâh ile Karşılaşması

Bâkî Billâh gençliğinde mürşid arayışı için çıktığı yolculukta Delhi'nin Senbhel kasabasına uğrayarak Şeyh İlahbahş'ın sohbetine katıldı ve burada Tâceddin b. Zekeriyâ ile görüşür. Tâceddin b. Zekeriyâ, Şeyh İlahbahş'ın müridi olması konusunda Bâkî Billâh'a teşviklerde bulduysa da yapılan istihareler sonrasında Bâkî Billâh bir Nakşibendî şeyhine intisap etmeye karar vererek Mâveraünnehir'e doğru yola çıkar. Tâceddin ise Şeyh İlahbahş'ın sohbetine devam eder.

Bâkî Billâh Maveraünnehir'den Delhi'ye dönüp talebeleri irşada başladığında ise Şeyh İlahbahş dünyasını değiştirmiştir. Tâceddin kendi şeyhinden icazet alan hattâ onun vekili, kâim makamı olmasına rağmen Bâkî Billâh'ın sohbet ve terbiyesine kavuşmak arzusu ile Delhi'ye gider. Bâkî Billâh onun bu istek ve tevazuunu beğenerek onu çok yakın dostu olarak kabul eder.¹⁵

Tâceddin b. Zekeriyâ, Bâkî Billâh'ın sohbetinden feyz alma ve bununla birlikte hal ve esrarı sormada büyük cesaret gösterme hususlarında benzersiz bir müridi olmuştur. Şeyhini hallere mağlub gördüğünde hikâyeler ve tatlı sözlerle onu şuurulu hale getirip, bu âleme çekmiştir.¹⁶

Bâkî Billâh'ın müridleri irşad etmek, Nakşî yolu tebliğ etmekle görevlendirdiği ilk müridi olan Tâceddin, sadece üç gün içerisinde seyr ü

¹² Muhibbî, I, s. 466; Harîrîzâde, vr. 198a.

¹³ Muhibbî, I, s. 469; Harîrîzâde, vr. 199b; Reşat Öngören, "Tâceddin b. Zekeriyâ", *DİA*, İstanbul, 2009, XXXIX, s. 342.

¹⁴ Harîrîzâde, vr. 200a.

¹⁵ Kîşmî, s. 81; Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India: in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, s.198; Muhammed Sadık Dihlevî Keşmirî Hemdânî, *The Kalimat al-Sadiqin*, Muhammed Saleem Ahtar (trc.), 2 bs. New Delhi: Kitab Bhavan, 1990, s. 24.

¹⁶ Kîşmî, s. 81.

sülûkunu tamamlar. Bu kısa süreye rağmen Bâkî Billâh'ın on sene hizmetinde ve sohbetinde bulunur. Biyografisinde geçen "Hangisinin âşık hangisinin maşuk olduğunu ayırt etmek mümkün değil, beraber yer, aynı yatakta yatarlar" ifadesiyle birbirine çok bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Tâceddin, Bâkî Billâh kendisine icazet vermekle memur olduğu zaman Hâce Ali Ramitenî'nin takkelerini başına koyduğuna dair bir hal yaşadığını ifade eder.¹⁷

Bâkî Billah'ın, kendisine memleketine gidip Nakşî tarikatını yaymasını emretmesi üzerine Tâceddin Senbhel'e geri döner ancak düzenli aralıklarla şeyhini ziyaret etmeyi de devam ettirir.¹⁸ Senbhel'de irşad faaliyetlerine başlamasının akabinde aralarında şeyhlik makamında oturan Divâne Ebû Bekir'in de bulunduğu kendisini çekemeyen bazı şahısların dedikoduları yüzünden bir süre sıkıntılı günler geçirir.¹⁹

İrşadla görevlendirildikten sonra zikir telkin ettiği kimseyi cezbe ve hallerin galebesiyle kendinden geçirecek derecede nefesinde ve nazarında ciddi bir tesirin görüldüğü²⁰ ifade edilen Tâceddin'in cin taifesinden de müridleri olduğu belirtilmektedir.²¹

Kafiye ve benzeri zahiri ilimlerle ilgili çok kitap okuduğu, daha sonra kendisinde hâsıl olan bir cezbe ile bunlardan bir eser kalmadığı ancak ilm-i fünûnun inceliklerine o ilimlerin erbabını hayrette bırakacak derecede vakıf olduğu şeyhi hayatta iken biyografisini yazan halifesi ve aynı zamanda damadı olan Mahmud b. Eşref tarafından ifade edilmektedir.²²

1.4. Tasavvufi Seyahatleri ve Nakşibendiyye'yi Yayması

Bâkî Billâh'ın dünyasını değişmesinin akabinde Hindistan'a geçen ve burada birçok mürid edindikten sonra Keşmir'e giden Tâceddin, bir süre sonra hac için Hicaz'a geçer. Mekke'de Kuaykian Dağı'nın eteğinde müridlere ve ziyaret eden sûfi ve âlimlere konaklama yeri olan ve aynı zamanda vakıf tarafından desteklenen bir ribat inşa eder.²³

Mekke'de takvası, ilmi ve mütedeyyinliği ile nam salmış Ahmed ibn 'Allan kendisine intisab edince bu bölgedeki saygınlığı artar ve "Şeyhu İbn 'Allan"

¹⁷ Kişmi, s. 84; Dina Le Gall, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World: 1450-1700*, Albany: State University of New York Press, 2005, s. 95; Schlegell, s. 147.

¹⁸ Muhammed Sadık Dihlevî, s.24.

¹⁹ Kişmi, s. 85; Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s.198

²⁰ Kişmi, s. 84; Muhammed Sadık Dihlevî, s. 24.

²¹ Muhibbî, I, 467.

²² Harîrîzâde, vr. 199a.

²³ Gall, s. 94; Schlegell, s. 147.

lakabıyla anılmaya başlar. Ahmed ibn 'Allan'ın (ö. 1033/1624) vefatından sonra tekrar Hindistan'a gider. Delhi'nin doğusunda bulunan ailesini ziyaret eden Tâceddîn, oğluna hilafet verir. Kısa bir süre sonra geri dönerek Basra ve Lehye şehirlerine gider. 1037/1627'den itibaren ise Mekke'de ikamet etmeye başlar.²⁴

Tâceddin Mekke'de birçok kimseye Nakşibendiyye inâbesi ve İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* eseriyle ilgili dersler verir. Bu derslere katılanlar arasında kendisinin önemli temsilcileri olarak kabul edilen Ahmed b. Allan ve Muhammed Mirza ed-Dımaşkî (ö. 1089/1678) de vardır.²⁵ Bunun dışında Tâceddin'in müttakiliğinden etkilenerek müridi olmak isteyen, aralarında Şeyh Ahmed Nahlı'nın de bulunduğu birçok meşhur âlim ve sûfiler olmuştur.²⁶

Tâceddin b. Zekeriyâ, genel olarak Bâkî Billâh'ın vefatı sonrasında gerçekleştirdiği Hindistan, Ortadoğu ve Hicaz seyahatlerinde Nakşibendiyyeyi tanıtmıştır. Aralarında Ahsâ valisi Yahya b. Ali Paşa'nın da bulunduğu birçok kişinin kendi yoluna katılmasını sağlamış ve uğradığı şehirlerde vekil ve halife tayin etmiştir.²⁷ Bazı halifelerini uzak Arap adalarına göndermek suretiyle Mekke, Medine, Necd, Yemen, Basra, Suriye ve Mısır olmak üzere Arap diyarlarında Nakşibendiliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır.²⁸ Yine halifeleri vasıtasıyla Arabistan'ın ötesine Çin ve Endonezya'ya silsilesini ulaştırmıştır.²⁹

1.5. ŞEYHLERİ

1.5.1. Muînüddin Hasan el-Çiştî (v. 633/1235)

Muînüddin Hasan b. Seyyid Gıyâseddin el-Ecmirî, H. 536'da Doğu İran'da bulunan Sicistan'ın Sencer kasabasında doğmuştur. Doğum yerine ithafen Siczî ve Sencerî nisbelerinin³⁰ yanısıra silsilesinde yer alan Hâce Ebû İshak eş-

²⁴ Kişmî, s. 90; Gall, s. 99.

²⁵ Schlegell, s. 147.

²⁶ Saiyid Athar Abbas Rizvi, *A History of Sufism in India*, New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1983, II, 338.

²⁷ Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s.199; Kişmî, s. 89; Öngören, s.342; Rizvi, *A History of Sufism in India*, s. 337.

²⁸ Voll, John Obert, *Islam, Continuity and Change in the Modern World*, Syracuse University Press, 1994, s. 39; Robinson, Francis, *The 'Ulama of Farangi Mahall and Islamic Culture in South Asia*, Permanent Black, 2001, s. 86, Hanif, N, "Taju'd-Din, Shaikh (d. 1642 A.D.)", *Biographical Encyclopedia of Sufis-South Asia*, Sarup&Sons, New Delhi, 2000, s. 382.

²⁹ Gall, s. 94; Schlegell, s. 147.

³⁰ Begg, W.D., *The Holy Biography of Hazrat Khwaja Muinuddin Chisti*, New Delhi: Millat Book Centre, 1999, s. 46; Subhan, John A., *Sufism Its Saints and Shrines: An Introduction to the Study of Sufism with Special Reference to India*, New York: Samuel Weiser Inc., 1970, s. 193.

Şâmî'nin yerleştiği Herat'ta bulunan Çişt köyüne nispetle Çiştî nisbesine de sahiptir.³¹ Ayrıca Hind ülkesinin güneşi manasına gelen "Âfitâb-ı Mülk-i Hind" lakabını aldığı da belirtilmektedir.³²

Muînüddin Hasan'ın son derece mütedeyyin olan babası Seyyid Gıyâseddin Hz. Hüseyin'in, annesi Seyyid Davud'un kızı Bibi Ümmü'l-Vera ise Hz. Hasan'ın soyundan gelmektedir.³³

Babası Seyyid Gıyâseddin ailesini işgal altında olan Sicistan'dan uzaklaştırarak daha güvenilir bir yere gitme maksadıyla zamanın önemli şehirlerinden biri olan Nişabur'a göç eder ve üzüm bahçesiyle un değirmeni satın alarak buraya yerleşir. On dört yaşlarında iken babasını kaybeden Muînüddin Hasan kendisine miras kalan meyve bahçesiyle ilgilendiği esnada Şeyh İbrahim Kandozi adlı bir meczub gelir. Onu hüsn ü kabul ile karşılayan Muînüddin Hasan, kendisine tazim ve ihsanda bulunur. Şeyh İbrahim ağzına aldığı bir ekmek parçasını çiğneyerek Muînüddin'e verir. Muînüddin bunu yer yemez, dünyevî tüm perdeler zihninden alınır ve kendisini ilâhî tecellilerle dolu bir garip dünyada bulur.³⁴

Şeyh İbrahim Kandozi ile yaşadığı bu tecrübeden sonra dünyalık bir şeye sahip olmak istemeyen, elindeki meyve bahçesi ve değirmeni satıp parasını fakir ve ihtiyaç sahiplerine dağıtan Muînüddin, zamanın ilim ve marifet diyarı olan Buhara'ya geçer. Buhara'da birçok mümtaz âlimden ilim tedris eder ve zamanın iki yüksek akademik diploması olan cübbe ve destarı hocası ünlü âlim Mevlâna Hüsameddin Buhârî'den alır. Yine ilim tedris etme maksadıyla Semerkand'a giderek kelim, felsefe ve gramer alanlarında öğrenim görür.³⁵

Yaklaşık on yıl süren zahirî ilim tedrisi akabinde batnî ilim elde etme isteği kendisinde hâsıl olur ve mürşid bulma gayesiyle Bağdat'a yönelir. Nişabur'a bağlı Hârûn denilen kasabaya uğradığında zamanının önemli sufilerinden olan Çiştî şeyhi Hâce Osman Harûnî'nin (ö. 617/1220) müridleri arasına katılarak hizmetinde bulunur.³⁶

³¹ K. A. Nizami, "Çiştî", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 343; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2009, s. 278.

³² H. A. R. Gibb Ve J. H. Kramers, *Shorter Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill, Leiden 1993, s. 66; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998, s. 202.

³³ Begg, s. 49.

³⁴ Begg, s. 50; Subhan, s. 193-194.

³⁵ Begg, s. 51-52. Bazı tarihçiler Muînüddin Hasan'ın önce Semerkand'a giderek tahsil gördüğünü akabinde Buhara'ya geçtiğini belirtir. Bkz: Subhan, s. 195; Begg, s. 52.

³⁶ Begg, s. 53; Nizami, "Çiştî", s. 343; Subhan, s. 196.

Bir süre sonra mürşidi ile birlikte bazı seyahatlere çıkar. Aralarında Mekke ve Şam'ın olduğu birçok şehri ziyaret eder; *Avârifü'l-Maârif* müellifi Şihabeddin Sühreverdî (632/1234), Sadruddin Ahmed Sivistani, Şeyh Evhadüddin Kirmanî (ö. 635/1238) ve diğer sufiler ile görüşür.³⁷

Muînüddin Hasan, Hâce Osman Harûnî'ye yirmi yıl süren hizmetinden sonra hilafet hırkasını Bağdat'ta giymesinin akabinde bir dizi seyahatlerde bulunur. Irak, Suriye, İran ve Afganistan'a giderek aralarında Abdülkadir Geylânî (ö. 561/1165), Ebû Necib es-Sühreverdî (ö. 563/1168)'nin bulunduğu birçok meşhur sufi ile görüşür. İsfahan'da Şeyh Muhammed İsfahânî ile görüşen Muînüddin Hasan'a, Hâce Kutbuddin Bahtiyar (ö. 633/1235) intisap ve seyahatlerinde eşlik eder. Üç yıllık hizmetin ardından Muînüddin Hasan onu halife tayin eder. Seyahatlerine devam eden Muînüddin Hasan, hac ifasından sonra sırasıyla Medine, daha sonra da Hindistan'a geçerek *Keşfü'l-Mahcûb* müellifi Hucvirî'nin türbesinde inzivaya çekilir. Son olarak Ecmir'e geçen ve buraya tekkesini kuran³⁸ Muînüddin, gördüğü sadık rüyalar nedeniyle biri 590/1193'te, diğeri ise 620/1223'te olmak üzere iki evlilik yapar.³⁹

İlk eşinden Bibi Hafıza Cemal adında bir kız; ikinci eşinden ise Hâce Fahrüddin, Hâce Husameddin, Hâce Ziyaüddin adlarında üç erkek çocuğu dünyaya gelir. Tarımla uğraşan Hâce Fahrüddin (ö. 664/1265) ciddi bir dervıştır ve babasının izinden gider. Zamanının birçoğunu Delhili Nizameddin Evliyâ (ö. 725/1325)'nin terbiyesi altında geçirir. Bibi Hafıza Cemal ise Hamîdüddîn Nâgevrî (ö. 643/1246)'nin oğlu ile evlenir ve babası tarafından hanımların irşadiyla görevlendirilir.⁴⁰

Hindistan'da İslâm'ın intişarı hususunda çok mühim bir şahsiyet olan Muînüddin Hasan Ecmir'de 633/1236 yılında vefat etmiştir. Hindistan'ın ilk ve en büyük tarikatı olan Çiştîyye, Muînüddin Hasan tarafından sistemleştirilmiş ve sonrasında tüm Hint yarımadasına yayılmıştır. Silsilesi Osman Hârûnî, Hacı Şerif Zindânî, Mevdûd-i Çiştî, Ebû Yusuf, Ebû Muhammed b. Ahmed, Ebû Ahmed b. Feresnefe vasıtasıyla Ebû İshak eş-Şamî'ye ulaşır. Yolunu halifesi Hâce Kutbuddin Bahtiyar Kâkî devam ettirmiştir.⁴¹

Güney Asya'nın en meşhur türbesi Muînüddin Hasan'ın Ecmir'de bulunan türbesidir ve yine Güney Asya'da yapılan muhtemelen en büyük sufi festivali Muinuddin Çiştî'nin 6 Recep'teki 'urs günüdür. Aralarında Hindu, Sih ve

³⁷ Begg, s. 55-57.

³⁸ Nizami, "Çiştîyye", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 343.

³⁹ Begg, 61, 62, 90; Subhan, s. 197-200; Nizami, "Çiştî", s. 343.

⁴⁰ Begg, s. 92-3; Subhan, s. 206.

⁴¹ Nizami, "Çiştîyye", s. 343-4; Begg, s. 97.

Hristiyanların da bulunduğu farklı dinlerden yüz binlerce insan bu merasime katılmaktadır.⁴²

1.5.2. Hamîdüddin Nâgevrî (v. 643/1246)

Hamîdüddin Muhammed b. Atâ Kâdî Nâgevrî, Buhara doğumludur. Bu şehirde iyi bir medrese tahsili görmesinin akabinde babasıyla birlikte Hindistan'a göç eder. Nâgevr'de üç yıl sürdürdüğü kadılık görevi nedeniyle Nâgevr kadısı olarak nam salan Hamîdüddin, manevi bir işaret üzerine makamını terkederek Bağdat'a gider ve burada Ebü'n-Necîb Şihabeddin Sühreverdî (632/1234)'ye intisap ederek mümtaz müridlerinden biri olur. Daha sonra Hicaz'a giderek burada bir süre kalan Hamîdüddin tekrar Hindistan'a geri döner.

Muînüddin Hasan Çiştî'nin halifesi Kutbüddin Bahtiyar Kâkî ve Ferîdüddin Genc-i Şeker (ö. 664/1265)'in sohbetlerinde bulunan Hamîdüddin, Kutbüddin Bahtiyar'dan Çiştîye hırkası giyer. Yaptığı bir dizi seyahatlerden sonra Delhi'ye yerleşen ve burada 643/1246 yılında vefat eden Hamîdüddin, vasiyeti üzerine şeyhi Kutbüddin Bahtiyar Kâkî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.

Günümüze kadar gelmiş olan *Metâli'u's-şümûs* ve *Şerh-i erba'in* eserlerinin yanı sıra *Levâih ve Levâmi'*, *Râhatü'l-kulûb* ve *'İşknâme* adlı eserlerinin de bulunduğu söz edilmektedir.⁴³

1.5.3. Şeyh İlahbahş eş-Şattârî (v. 1002/1594)

İlahbahş (Allahbahş) b. el-Kâdî b. Muhammed Cemal b. el-Kebîr b. Musa b. İmran b. Yahya b. Hüsameddin el-Bekrî eş-Şattârî el-Muktserî el-Hindî en-Nakşibendî aslen Sistanlı olup soyu Ebû Bekir es-Sıddîk'e ulaşmaktadır. İlahbahş veya Allahbahş Farsça bir terkip olup Allah'ın atıyyesi manasına gelmektedir.

Pencap yakınlarındaki Muksar'da doğan Şeyh İlahbahş zamanın hocalarından ilim tedris eder. Tarikat icazetini şeyh Mübarek b. Abdülmuktedir b. Fâzıl el-Baladest el-Cencânevî'den alır ve uzun bir süre onun hizmetinde bulunur. Şeyhinin emriyle zikir ve tesirleri hususundaki *Müennesü'z-zâkirîn* kitabını tasnif etmiştir.⁴⁴

⁴² Carl Ernst, *The Shambala Guide to Sufism*, Shambala, Boston 1997, s.77.

⁴³ Ethem Cebecioğlu, "Hamîdüddin Nâgevrî", *DİA*, XV, İstanbul 1997, ss. 478-479.

⁴⁴ Hasenî, V, 499; Muhibbî, I, 423-424.

Kaynaklarda Şeyh İlahbahş'ın, Seyyid Ali Kıvam'ın halifesi olduğu nakledilmektedir.⁴⁵ Marifet, kemal ve tekmil sahibi olup Aşkıyye tarikatına mensuptur. Birçok kerameti ve olağanüstü tasarrufları halifesi Tâceddin b. Zekeriyâ vasıtasıyla ifşa edilmiş ve kaynaklarda belirtilmiştir.

82 yaşında 19 Ramazan 1002'de vefat eden Şeyh İlahbahş, vasiyeti üzerine Tâceddin b. Zekeriyâ tarafından kefenlenerek defnedilmiştir.⁴⁶

1.5.4. Muhammed Bâkî Billâh (v. 1012/1603)

İsmi Ebu'l-Müeyyed Radiyyüddîn Hâce Abdülbaki b. Abdisselâm Kâbilî Üveysî Nakşibendî (ö. 1012/1603)⁴⁷ olup daha ziyade Bâkî Billâh adıyla tanınmaktadır. Şeyh ve Müeyyidüddîn lakaplarının yanı sıra muahhar kaynaklarda kendisine "bireng" (renksiz) lakabının da atfedildiği görülmektedir.⁴⁸

Ünlü âlim ve sufi bir zat olan babası Kâdî Abdüsselâm es-Semerkandî el-Kuraşi Kâbil'e gelerek Hâce Ubeydullah Ahrar soyundan bir hanımla evlenir ve Bâkî Billâh da bu şehirde 971/1564 yılında dünyaya gelir.

Küçüklüğünden itibaren zahidâne, dindarâne bir hayat yaşayan ve vaktinin çoğunu murakabe ile geçirmek sûretiyle olgun bir çocuk özelliği gösteren Bâkî Billâh'ın talim gördüğü ilk hocası, 978/1570-71'de Hicaz dönüşü Ekber Şah'ın genç kardeşi Mirza Muhammed Hakîm tarafından Kabil'de ikamet ederek dersler vermesi rica edilen zamanın meşhur âlimi Mevlâna Sadık Hulvânî'dir. Kabil'de Hulvânî'den bir süre eğitim alır ve Mâveraunnehir'e geri dönerken de yine kendisine eşlik eder. Mevlâna Sadık'ın idrak yönünden Bâkî Billâh'a denk olacak hiçbir talebesi yoktur. Teolojinin her türlü ihtilafı ve ince noktalarını ustaca açıklayabilen Bâkî Billâh'ta ilahi bir vecd hali hâkim olduğunda hocasının rahle-i tedrisinde zahiri ve akli ilimleri henüz tamamlamamıştır. Medrese tahsiline ara vererek mürid bulma maksadıyla yola çıkar. Önce Nakşibendiyye-Kâsâniyye'den Hâce Ubeyd Kâbilî'ye intisab eder. Sonra Semerkand'da Yeseviyye'den Kasım Şeyh Kermînegî'nin halifesi Şeyh İftihâr'a, akabinde Yeseviyye ve Aşkıyye'den iki sene müridi olacağı Emîr Abdullah

⁴⁵ Kişmi, s. 80; Rizvi, *A History of Sufism in India*, s. 336; a.mlf., *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s. 198.

⁴⁶ Hasenî, V, 499.

⁴⁷ Hamid Algar, "Bâkî Billâh", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 542-543.

⁴⁸ Abdülmecid Hâni, *Hadâiku'l-verdiyye: Nakşî Şeyhleri*, Mehmet Emin Fidan (trc.), İstanbul: Semerkand, 2011, s.635; J. Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: The Clarendon Press, 1971, s. 94.

Belhî'ye intisab eder. Ancak aradığı feyzi bulamadığı düşüncesiyle Hindistan'a doğru yola çıkarak mürşid aramaya devam eder.⁴⁹

Bu dönemde rüyasında Bahâeddin Nakşibend'e intisap ettiğini görmesiyle Nakşibendiliğe olan ilgisi daha da artar ve bu rüya nedeniyle üveysî olarak anılmaya başlar.⁵⁰ Sonra Keşmir'e gelip Nakşibendilik'ten de icazeti olan Kübrevî şeyhi Şeyh Baba Vâli Bedahşânî Keşmîrî'ye (ö. 1001/1592) intisab ve sohbetlerine iştirak eder. Şeyh Baba Vâli'nin vefatından sonra Maverâünnehir'e doğru yola çıkar ve rüyasında gördüğü Ubeydullah Ahrar'ın emri üzerine Buhârâ'nın İmkene kasabasında meşhur Nakşî sufi Hâcegî İmkenegî (ö. 1008/1599)'ye⁵¹ intisab eder. İmkenegî onunla üç gün halvet halinde sohbet eder ve Hindistan'a giderek Nakşibendiliği yaymasını emreder. Emir üzerine Hindistan'a doğru yola çıkan Bâkî Billâh bir sene kadar Lahor'da kaldıktan sonra 1008/1599-1600'de Delhi yakınlarındaki Firuzâbâd'a giderek burada hangâh⁵² kurar ve halkı irşada burada devam eder.⁵³ Delhi'de tekkesinde birkaç sene irşad vazifesine devam eden Bâkî Billâh hastalığı nedeniyle müridlerin eğitimi ve intisabını halifelerine ve bilhassa Ahmed Sirhindî'ye devreder.⁵⁴

25 Cemazıyelevvel 1012 / 30 Kasım 1603'te Delhi'de kırk yaşında vefat etmiştir.⁵⁵ Vefat tarihini 1013/1604⁵⁶ ve 1014/1605⁵⁷ şeklinde kaydedenler de mevcuttur. Kabri, Delhi'de Kademgâh denilen mevkidedir.⁵⁸

⁴⁹ Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, s. 200-201; Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s. 185; Abdülkadir Dedeoğlu, *Silsile-i Sâdât-ı Nakşibendiyye-i Âliyye*, 3. bs. İstanbul: Osmanlı yayınevi, ty, s.365.

⁵⁰ Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadîkatü'l-evliyâ: Veliler Bahçesi*, Selahattin Hacıoğlu (Haz.), İstanbul: Beyaz lale Yayınları, 2007, s. 57; Kişmî, s. 31. Bâkî Billah'ın üveysî tarikle Ubeydullah Ahrar'ın ruhaniyetinden de terbiye gördüğü ifade edilmektedir. Bkz. Gall, s. 121.

⁵¹ Mevlana Hâcegî İmkenegî Mevlana Derviş'in (v. 970/1562) oğlu ve mürididir. Mevlana Derviş ise Mevlana Muhammed Zahid Vahşî'nin (v.936/1539)'ın halifesidir ki o da Hâce Ubeydullah Ahrar'ın en önemli halifelerindendir.

⁵² Hangâh'ın masraflarını Ekber Şah dönemi bürokratlarından Şeyh Ferîd Buhârî'nin karşıladığı belirtilmektedir. Bkz: Tosun, *Bahâeddin Nakşibend*, s. 202.

⁵³ Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s. 186-187; Buehler, Arthur F, "Nakşibendiyye-Müceddidiyye ve Hindistan'da Yayılışı", Halil İ. Şimşek (çev.), *Gazi Ü. ÇİFD*, c. II, sayı: 3, s. 151.

⁵⁴ Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s. 192.

⁵⁵ Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s. 191-192.

⁵⁶ Hocazâde Ahmed Hilmi, s. 59; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, Seha Neşriyat, İstanbul 1999, II, s. 36

⁵⁷ Hâni, s. 637.

Hâce Ubeydullah (Hâce Kelân)⁵⁹ ve Hâce Muhammed Abdullah (Hâce Hord)⁶⁰ adında iki evladı vardır. *Mektubat, Resâil, Şerh-i Rubâiyyât-ı Silsiletü'l-Ahrâr, Meşâih-i Turuk-ı Erba'a* ve bazı manzum eserleri vardır.⁶¹

En önemli halifeleri ise Hüsameddin Ahmed⁶², Şeyh İlahdâd⁶³, Tâceddin b. Zekeriyâ ve Ahmed Sirhindî⁶⁴ dir. Bunların dışında Baki Billah'tan irşad icazeti alan diğer halifeleri ise Şâh Cemâl Evliyâ ve Abdülhak Muhaddis Dihlevî (1052/1642) dir.⁶⁵ Zamanın idarecilerinin birçoğundan Bâkî Billah'a mürid olmak isteyenler olmuştur. Bunlardan bazıları Sadık Hemedânî, Şeyh Nuru'l-hak Dihlevî, Şeyh Ahmed Hirî, Şeyh Murteza Senbheli' dir.⁶⁶

Hindistan'ın Nakşibendîlik ile asıl tanışmasını sağlayan biri olarak düşünülen Bâkî Billâh, kısa süren irşat hayatına rağmen tarikatın Hindistan'da kök salıp güçlü bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Kendisinden yaklaşık bir asır önce bazı Ahrârî şeyhleri Hindistan'a gelerek Nakşibendîliği tanıtmış olmalarına rağmen hiçbirisi Bâkî Billâh ve halifeleri kadar etkili olamamıştır.⁶⁷

⁵⁸ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, s. 202; *Silsile-i Sâdât-ı Nakşibendiyye*'de "Türbesi Kutabrol denilen yerdeki kendi mescidinin yanındadır" ifadesi yer almaktadır. Bkz: Dedeoğlu, s.365.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kişmî, 66.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kişmî, 73; Rizvi, *A History of Sufism in India*, II, 249-251.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, s.203-204; Hamid Algar, "Bâkî Billâh", *DİA*, İstanbul 1991, IV. Ayrıca düşünceleri için bkz: Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s.188-191; Alam, Muzaffar, "The Mughals, the Sufi Shaikhs and the Formation of the Akbari Dispensation", *Modern Asian Studies* 43, 1 (2009), s. 168-173.

⁶² Bilgi için bk: Rizvi, *Muslim Revivalist Movements*, s. 193-198; a.mlf, *A History of Sufism in India*, II, 193-195; Kişmî, 92-104; Muhammed Sadık Dihlevî, s.25-26.

⁶³ Kişmî, s.104-107; *Muslim Revivalist*, 200-201; Muhammed Sadık Dihlevî, s. 27-28; Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, s. 206.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kişmî, *İmam Rabbani ve yolundakiler*; Mevlana Zuwwar Husayn, *Hazrat-i Mujaddid-i Alf-i Sani*, Karachi, 1975; Rizvi, *A History of Sufism in India*, II, 196-249. Ayrıca düşüncelerine muhtasar bir şekilde ulaşmak için bkz: Aziz Ahmed, "Şeyh Ahmed Sirhindî'nin Siyâsi ve Dinî Düşünceleri", Celal Emanet (çev.), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8 [2007], sayı: 19, ss. 339-350.

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, s. 208-9.

⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz: Muhammed Sadık Dihlevî, s. 36-42; S. M. Ikram, *History of Muslim Civilization in India and Pakistan: A Political and Cultural History*, Lahor: Institute of Islamic Culture, 1989, s. 270-271.

⁶⁷ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, s. 205; Ikram, s. 269-271; Rizvi, *A History of Sufism in India*, II, 185-193 Trimmingham, s. 94.

1.6. Halifeleri

1.6.1. Ahmed b. 'Allan (v.1031/1622)

Şihabbeddin Sıddîkî el-Mekkî es-Şafi'î en-Nakşibendî ismiyle mevsuf ve İbn 'Allân ismiyle meşhur Ahmed b. İbrahim'in soyu Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.)'e ulaşmaktadır.⁶⁸

Haremin medar-ı iftiharlarından biri olarak kabul edilen İbn 'Allân, hadis ve fıkhıta saygın bir müderris ve müellif olmasının yanı sıra verâ', amel, riyazet ve kanaati ile de mümtaz bir şahsiyettir.⁶⁹ Talebeleri arasında yine İbn 'Allân lakabıyla meşhur ünlü hadis ve tefsir âlimi ve aynı zamanda yeğeni olan Muhammed Ali b. Muhammed 'Allân zikredilmeye değerdir.⁷⁰

Kendisinde silsile-i âliye-i Nakşibendiyye'ye tam bir itikat ve teslimiyetinin bulunduğu bildirilen İbn 'Allân, Hicaz'a gelen Tâceddin b. Zekeriyâ'ya tevazu ve tam bir ihlâsla bağlanarak Mekkeli ilk müridi olmuştur. İbn 'Allân'ın Tâceddin'e olan bu teslimiyeti Mekke halkının dikkatini çekmiş ve Tâceddin'e itimad ve ihlâsla yaklaşımlarına sebebiyet vermiştir.⁷¹ Bununla birlikte bu durum Tâceddin b. Zekeriyâ'nın "Şeyhu İbni 'Allan" olarak meşhur olmasına vesile olmuştur.⁷²

Tâceddin b. Zekeriyâ'nın manevî rehberliği altındaki yedi günden sonra Bahaeddin Nakşibend tarafından kendisine bir fetih ilham edildiği ifade edilen İbn 'Allân'a, hilafet icazeti alır almaz birçok kişinin intisap ettiği ve Kâbe'de zikr-i hafî meclisleri düzenlediği bildirilmektedir.⁷³

Vefatını Hâşim Kışmî 1031⁷⁴, Muhibbî ise 1033 olarak kaydeder ve Hz. Hatice'nin kabrine yakın bir yerde Mu'alla'ya defnedildiğini haber verir.⁷⁵

Çok sayıda telif eseri olan İbn 'Allân'ın eserlerinden bazıları şunlardır⁷⁶:

⁶⁸ Muhibbî, I, 157

⁶⁹ Kışmî, 89.

⁷⁰ Sâmi es-Sakkâr, "İbn 'Allân", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 307.

⁷¹ Kışmî, 89; Gall, s. 114.

⁷² Kışmî, 90.

⁷³ Gall, s. 96, 121, 123; Muhibbî, I, 157-58.

⁷⁴ Kışmî, s. 90.

⁷⁵ Muhibbî, I, 158.

⁷⁶ Muhibbî, I, 157-8.

Şerhu Hikemi Ebû Medyen (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 626), *Şerh 'alâ Kasîdeti Şehrezûrî, Şerhu kasîdeti's-sevdâ', Nebze fî Menâkıbı Hâce Bahaeddin en-Nakşibend* (Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 2344), *Tarîku sâdâtî'n-Nakşibendiyye* (Süleymaniye Ktp., A. Tekelioğlu, nr. 386). Bu son eserinde şeyhi Tâceddin b. Zekerıyyâ'dan başlayarak meşayihî zikretmekte ve âdâb ile ilgili konulara değinmektedir.

1.6.2. Mahmud b. Eşref el-Hüseyinî el-Emruhevi (v. 1032/1623)

Mahmud b. Eşref el-Hüseyinî el-Emruhevi önemli sufilerden biridir. Hindistan'ın kuzeyinde bir kasaba olan Emruhe'de doğmuş ve orada büyümüştür. Bölgenin fukahasından olan babasından ve zamanın âlimlerinden ilim tedris eden⁷⁷ Mahmud b. Eşref, genç yaşına rağmen zahirî ilimlerde üstün derece elde eder.⁷⁸ Hicaza seyahat eder ve hac görevini yerine getirmesinin ardından bir müddet orada kalır. Tâceddin b. Zekerıyyâ'nın sohbetinde bulunarak kendisinden hilafet icazeti alır⁷⁹ ve kızıyla evlenir.⁸⁰

Harîrizâde'nin *Tıbyân*'ında yer alan bilgiye göre Mahmud b. Eşref'in, Tâceddin b. Zekerıyyâ'nın Şeyh İlahbahş'a ulaşan silsilesini devam ettirdiği anlaşılmaktadır ki bu silsileden Abdülganî Nablusi icazet almıştır.⁸¹ Ayrıca bu bilgiye göre Tâceddin'in, şeyhi Bâkî Billâh tarafından sadece Nakşibendî telkini vermesi gerektiği hususundaki ikazından önce Mahmud b. Eşref'e söz konusu icazeti verdiği anlaşılmaktadır. Yine aynı bilgiye istinaden Bâkî Billâh hayatta iken Mahmud b. Eşref'in hilafet icazetini aldığını ve böylece Tâceddin b. Zekerıyyâ'nın muhtemelen ilk halifesi olduğunu düşünmek mümkündür.

Şeyhi ve babası (ö. 1054) hayatta olduğu halde 1032 yılında vefat etmiştir.⁸² Öte yandan Hemedânî, Mahmud b. Eşref'in vefat tarihini 1037 olarak kaydeder.⁸³

Tuhfetü's-salikin fi zikri taci'l-ârifin adlı eseri şeyhi Tâceddin b. Zekerıyyâ'nın hayatını konu almaktadır. Muhibbî, Hülâsatü'l-eser kitabında Tâceddin b. Zekerıyyâ'nın hayatını kaleme alırken büyük ölçüde zikri geçen *Tuhfe*'den yararlanmıştır. Ancak Mahmud b. Eşref'in şeyhinden yıllar önce vefat etmesi

⁷⁷ Hasenî V, 407-408.

⁷⁸ Muhammed Sadık Dihlevî, s. 25.

⁷⁹ Hasenî, V, s. 407.

⁸⁰ Muhammed Sadık Dihlevî, s. 25.

⁸¹ Harîrizâde, vr. 200b.

⁸² Hasenî, V, s. 408.

⁸³ Muhammed Sadık Dihlevî, s. 25.

nedeniyle *Tuhfetü's-sâlikin*'in Tâceddîn'in bütün bir hayatının kaleme alındığı bir eser olarak düşünülmesi mümkün değildir.⁸⁴

1.6.3. İbrahim b. Hasan el-Ahsâî (v. 1048)

İbrahim b. Hasan el-Ahsâî el-Hanefî el-Molla âlim ve fakîh bir zattır. Ahsa beldesinde bulunan birçok âlimden ilim tahsil eder ve Mekke müftüsü Abdurrahman b. 'İsa'dan ilimde derinleştiğine dair icazet alır. Manevî eğitimini ise önce dayısı daha sonra ise Ahsâ'ya ziyareti sırasında Tâceddin b. Zekeriyâ'dan alır. Ahsâ valisi Yahya b. Ali Paşa kendisinden icazet alanlar arasındadır.⁸⁵

Hakkında birçok keramet zikredilen İbrahim b. Hasan çok sayıda eser telif etmiştir. Eserleri arasında *Şerhu nazmu'l-ecrûmiyye*, Evrad u ezkar risaleleri, *Şerhu risâle et-Tâciyye* ve bazı şiir mecmuaları mevcuttur.⁸⁶

1.6.4. Abdülbakî el-Mizcâcî (v. 1074/1663)

'Abdülbakî b. eş-Şeyh el-Velî ez-Zeyn, Yemen'in asil ve salih bir kabilesi olan Mizcâc kabilesine mensubiyeti nedeniyle Mizcâcî, Tuhayte'de doğup orada büyüdüğü için Tuhaytî, Mizcâc'ın Zebîd yakınlarında bir mevki olması hasebiyle de Zebîdî nisbeleriyle anılmıştır.⁸⁷ Babası Zeyn, Tuhayte'nin meşhur uleması arasındadır.⁸⁸

Yemen'de birçok âlimden dersler alan 'Abdülbakî el-Mizcâcî fıkıh ve hadis hocası olur. Tâceddin b. Zekeriyâ'dan Nakşibendî icazetini alarak halifesi olduktan sonra sayılamayacak derecede mürid edinir. Bu müridlerinden en meşhuru, uzun süre kendisinin hizmetinde bulunan Şeyh Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî (ö. 1117/1715)'dir. 'Abdülbakî el-Mizcâcî 1074 Tuhayte'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁸⁹

⁸⁴ Söz konusu el yazma eserin orijinal nüshasının Kadı Hasan Kütüphanesi, San'a, Yemen'de olduğu Dina Le Gall, *A Culture of Sufism* eserinde belirtmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde böyle bir kütüphaneye rastlayamadık. Bununla birlikte Dina Le Gall söz konusu el yazma eserin fotokopi nüshasını Mısır Daru'l-Kutub kütüphanesinden temin ettiğini bildirmektedir. (Bkz. Gall, s. 208)

⁸⁵ Muhibbî, I, 19; <http://www.daralhadith.org.uk/?p=103> 24 nisan 2012.

⁸⁶ Muhibbî, I, 19; <http://www.daralhadith.org.uk/?p=103> 24 nisan 2012.

⁸⁷ Muhibbî, II, 283

⁸⁸ Gall, s. 97.

⁸⁹ Muhibbî, II, 283.

1.6.5. Ebü'l-Vefâ Ahmed b. Acîl el-Yemenî (v. 1074 /1664)

İbn Acîller olarak tanınan meşhur kabilenin bir ferdi olarak Beytü'l-Fakîh adıyla bilinen beldede doğan⁹⁰ Ahmed b. Acîl, ailesinin rehberliğinde yetişmiş ve hafız olmuştur.⁹¹

Defalarca hacca giden Ahmed b. Acîl, Haremeyn'in hocalarından ilim tedris eder. Mekkelî Kadı Ali b. Carullah, Medineli Şeyh Muammer Hamîd es-Senedî talim gördüğü âlimler arasındadır.⁹²

Beytü'l-Fakîh'te evlenip Ebû Zeyn Musa adında oğlu olduktan sonra Zebîd'e taşınır ve on bir sene bu beldede ikamet eder. Zebîd ve civardaki âlimlerden talim gören Ahmed b. Acîl, Şeyh Sadîk el-Hâs'tan ve Seyyid Tahir b. el-Hüseynî'den icazet alır. Bununla birlikte Şeyh Allame el-Veli Zeyn b. el-Mizcâcî'nin derslerine devam ederek kendisinden başta *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye* olmak üzere birçok kitap okur. Tâceddin b. Zekeriyâ'ya intisap etmesi ise yine Zebîd'de gerçekleşir. Daha sonra şeyhiyle birlikte yanına oğlu Musa'yı da alarak Mekke'ye gider ve bir yılı aşkın bir süre şeyhinin hizmetinde bulunarak kendisinden hilafet icazeti alır.

Sema, kıraat ve icazet kaydıyla rivayetlerde bulunan bir hadis âlimi ve şeyh olarak kendisinden zahirî ve batnî ilimler tedris eden birçok talebe ve müride sahip olur.

Cebertî, Ahmed el-Bennâ ed-Dimyâtî'nin Nakşibendî icazeti aldığı şeyh olarak Ahmed b. 'Acîl'i zikreder ve Ahmed ed-Dimyâtî'nin kendisinden Beytü'l-Fakîh'te zikir telkini aldığını ve hilafet icazeti alana kadar hizmetinde bulunduğunu belirtir.⁹³ Bu bilgiye göre Ahmed b. 'Acîl'in, Zebîd'den sonra tekrar memleketine döndüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan Rizvî, Ahmed ed-Dimyâtî'yi yetiştiren kişiler olarak Tâceddin'in iki halifesini; Ahmed b. 'Acîl ve 'Abdülbakî el-Mizcâcî'yi birlikte zikreder.⁹⁴

Ahmed b. Acîl 14 Şaban 1074 /12 Mart 1664'te vefat etmiştir. Oğlu Ebû'z-zeyn Musa hilafetini devam ettirmiştir.⁹⁵

⁹⁰ Gall, s. 97.

⁹¹ Muhibbî, I, 346.

⁹² Muhibbî, I, 347.

⁹³ Abdurrahman b. Hasan b. İbrahim Cebertî, *Tarihu 'acaibu'l-âsar fi't-terâcim ve'l-ahvâl*, Kahire: Daru'l-Faris, t.y., I, s. 90.

⁹⁴ Trimmingham, s. 95.

⁹⁵ Muhibbî, I, 347.

Burada Tâceddin b. Zekeriyâ'nın zikredilmeye değer müridlerine temas edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Asıl ismi Muhammed Mirza b. Muhammed es-Surûcî ed-Dımeşgî el-Meydânî olan Mirza Surûcî Tâceddin b. Zekeriyâ'nın önemli bir mürididir. Mirza ticaretle meşgulken kendisinde ilim elde etme talebi hâsıl olur ve aralarında Şems el-Meydânî, Necm el-Gazzî, şârih-i Fusûs Abdî lakabıyla meşhur Abdullah el-Bosnevî'nin bulunduğu birçok âlimden dersler alır.

Daha sonra Haremeyn'e giden Mirza Surûcî'nin Tâceddin b. Zekeriyâ'ya intisabı Mekke'de gerçekleşir. Ayrıca şeyhinin *Fusûsu'l-Hikem* dersi meclislerine iştirak eder.⁹⁶

Mirza Surûcî'nin Medine'de yaklaşık kırk sene mücavir olarak kaldığı ve defalarca hac ettiği belirtilir. Takva ve vera' sahibi, zahid ve âbid⁹⁷ bir zât olmasının yanı sıra tasavvuf âlimi ve bilhassa Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî'nin kitapları konusunda tahkik ehli olduğu ifade edilir. İleride kendisinden söz edeceğimiz Şeyh Yusuf Makassarî de talebeleri arasındadır.⁹⁸

Son olarak Mekke'de iki sene ikamet eden Mirza Surûcî 1088 yılında burada vefat etmiş ve Mu'alla mezarlığına defnedilmiştir.⁹⁹

Tâceddin'in diğer bir müridi İbn Mimi'dir. *Nazmu's-sumûti'z-zebreciyye* isimli bir eser telif etmiştir.¹⁰⁰ Bu zatın aynı zamanda Kurânî'nin talebesi olduğu da ifade edilmektedir.¹⁰¹

Abdullah b. Şeyh es-Sekkâf el-Hadrami el-Ayderûs adında daha çok tasavvuf ilmiyle iştigal eden bir müridinden de söz edilmektedir. 1045 senesinde vefat eden Abdullah b. Şeyh, Baki' mezarlığına defnedilmiştir.¹⁰²

1.7. VEFATI

Kâbe'nin yanında bir arsa satın alan ve münzevi bir hayat yaşayan Tâceddin b. Zekeriyâ oldukça ileri bir yaşta, 99 yaşında 18 Cemâziye'l-evvel 1050/5 Eylül 1640 Çarşamba günü Mekke'de vefat etmiştir. Perşembe günü

⁹⁶ Gall, s. 99, Schlegell, 147.

⁹⁷ Muhibbî, IV, 202.

⁹⁸ Azyumardi Azra, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia*, Allen&Unwin and University of Hawaii Press, Honolulu 2004, s. 91-92.

⁹⁹ Muhibbî, IV, 203.

¹⁰⁰ Gall, s. 123.

¹⁰¹ Gall, s. 118.

¹⁰² Muhibbî, III, 50-51.

sabahı Kuaykian dağının eteğinde kurmuş olduğu tekkenin merkezine defnedilmiştir. Vefat tarihini 22 Rebî'ü'l-âhir 1052/20 Haziran 1642 olarak kaydedenler de bulunmaktadır.¹⁰³

2. ESERLERİ VE TESİRLERİ

2.1. Telif Eserleri

2.1.1. *Âdabü'l-meşîha ve'l-mürîdîn*

Tâceddin b. Zekeriyâ'nın tasavvufî âdâb ve bilhassa şeyh mürid âdâbını konu olarak yazdığı ve defalarca istinsah edilen risalesidir. Müellif söz konusu risaleyi tasavvufu yaşama noktasında sadık bir talibin şeyhe intisap etmeden yapması gerekenleri izhar etmek üzere yazdığını ifade eder. Allah'a ve Resûlüne karşı âdâb faslıyla başlayan risale meşihat şartlarını ve alametlerini sıralar. Sonrasında ise şeyhin müride karşı âdâbını, müridin de şeyhine karşı olması gereken âdâbına kısaca şeyh-mürid ilişkisine maddeler halinde değinir. Meseleleri tavih etmek için ayet-i kerîmeler, hadis-i şerifler, menkıbe ve kendi hayatından kesitler sunar.¹⁰⁴

2.1.2. *Vâridatu Şeyh Tâceddin (Tâciyye)*

Tâceddin b. Zekeriyâ bu eserinde muhtelif sufilerden iktibaslar yaparak şeyhin gerekliliğini vurguladıktan sonra Nakşî yolu Bâki Billâh'tan aldığını ifade ederek silsilesini sayar. Kelimât-ı kudsiye olarak ifade edilen tarikatın on bir esasını sıralar. Eserde usul tariki, fena-beka, âdâb fasıllarının yanısıra zikir esnasında gelen vesvese ve kabz haline karşı yapılacaklar, müridin batınına tasarruf gibi ilginç bölümler de vardır.¹⁰⁵

Muhtelif el yazma koleksiyonlarında sayısız istinsahıyla Hindistan, Avrupa ve Orta Doğu'da¹⁰⁶ mevcut olan ve *Tâciyye* ismiyle meşhur olan bu eseri Abdülgani Nablûsî *Miftâhu'l-ma'iyye fî tarîki'n-Nakşibendiyye* adıyla şerhetmiştir.¹⁰⁷

¹⁰³ Harîrîzâde, vr. 196b-197a; Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s.199; Schlegell, s. 147, 423 nolu dipnot. Ayrıca Harîrîzâde, Tâceddin'in mezarının ziyaretçilere açık olduğunu haber vermektedir. Bkz: Harîrîzâde, vr. 197a.

¹⁰⁴ İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 322, vr. 21a-40a.

¹⁰⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2448.

¹⁰⁶ Gall, s. 209, 48 nolu dipnot.

¹⁰⁷ *Tâciyye* şerhi olarak da bilinen bu eserin Osman Bahri tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek neşredilmiştir. İstanbul, Basiret Matbaası, 1289, 280 s.

2.1.3. *Risâle fi'l-cevâbi 'alâ suâli'l-'ulema' 'an ba'zı ef'âli's-sûfiyye*

Kütüphane kataloglarında *Risâle fi'l-cevâbi 'an ba'zı fi'ili's-sûfiyye*, *Hüccetü'l-mürîdîn*, *Risâle el-ecvibe* isimleriyle geçen bu risaleyi Tâceddin b. Zekeriyâyâ, kendisine itiraz veya inkar kabilinden olmaksızın samimiyetle sufilerin bazı fiillerinin sünnetteki yerini öğrenmek ve böylece zihninden şüphelerin izale olmasını sağlamak amacıyla soran kişiye cevap vermek amacıyla yazmıştır.¹⁰⁸

2.1.4. *Câmi'u'l-fuâd*

Müridi Pir Veli Yedullah b. Abdülmelik el-Alevî'nin zevk ehli olduktan sonra kendisinden mübtedî ve mutavassıtlar için Kuşeyrî'nin *Risâle'sine* muhtasar bir şerh yazmasını istemesi üzerine şerh yazmaya başladığını ifade eden Tâceddîn b. Zekeriyâyâ daha sonra bu şerhe ömrünün yetmeyeceğini düşünerek *Câmi'u'l-fuâd*'ı yazdığını belirtir.¹⁰⁹

2.1.5. Diğer Eserleri

*Risâle fî beyâni sülûki'l-Kübreviyye*¹¹⁰, *Risâle fi'l-kasâid*¹¹¹, *Tuhfetü'l-mülûk fî ma'rifeti men ensafe bi's-sülûk*¹¹², *Risâle der Bâb-ı Envâ'i Tıb, Esrârü'l-ibâde, es-Sırâtü'l-müstakîm*¹¹³ isimli eserlerinin yanı sıra velâyet hakkında küçük bir risalesi vardır.¹¹⁴ Ağaç dikimi, yemek çeşitleri ve pişirme keyfiyeti ile alakalı risaleleri de mevcuttur.¹¹⁵

2.2. Tercüme Eserleri

2.2.1. *Mu'arrebü'r-Reşehât*

Fahreddin Ali el-Kâşifî es-Sâfî'nin (v. 1532-33) *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* eserini Farsça'dan Arapça'ya tercüme etmiştir. Bu eser *Ta'ribü'r-Reşehât, Tarih-i Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* isimleriyle de isimlendirilmiştir.¹¹⁶

¹⁰⁸ İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 1105, vr. 1b-38b.

¹⁰⁹ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 367, 1b.

¹¹⁰ Harîrîzâde, vr. 199b.

¹¹¹ Bazı kasidelerinin toplandığı küçük bir risâledir. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 367, vr. 107a-113a'da kayıtlıdır.

¹¹² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn (Şöhretler İndeksi)*, haz. Nail Bayraktar, İstanbul: MEB Yayınları, 1990, s. 280.

¹¹³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hadiyyat al-Ârifîn Asmâ al-Mu'allifîn ve Âsâr al-Musannifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, I, 244.

¹¹⁴ Öngören, agm, s. 343. Son eser Millet Ktp., Ali Emiri Efendi, AY, nr. 971, vr. 190b-192a'da kayıtlıdır.

¹¹⁵ Muhibbî, I, 468; Harîrîzâde, vr. 199a.

¹¹⁶ Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2344, 1b-146b, Paris Nationale Kütüphanesi, nr. 2044¹¹⁶ de kayıtlıdır.

2.2.2. *Ta'ribü'n-Nefehâtü'l-üns*

Abdurrahman-ı Câmî'nin (v. 1492) eserini bazı ilavelerde bulunmakla birlikte Arapça'ya tercüme etmiştir.¹¹⁷

2.3. Tesirleri

Tâceddîn'in silsilesinde yer alan Makassarlı Şeyh Yusuf, Şeyh Tâceddîn'in eserlerinden esinlenerek elde ettiği fikirlerini beyan ettiği bir tasavvufi eser meydana getirmiştir. *Tuhfetu'l-lebih* ve *Sefinetu'n-necât* adlı bu eser Cakarta Millet Kütüphanesinde mevcuttur.¹¹⁸

'Abdulgani Nablûsî'nin *Tâciyye* ismiyle meşhur *Vâridatu Şeyh Tâceddin* eserine yazdığı *Miftâhu'l-ma'îyye fi't-tarikati'n-Nakşibendiyye* şerhini Halid-i Bağdâdî rabıtayı savunmasında kullanmıştır.¹¹⁹ Yine aynı şerh Ziyaeddin Gümüşhanevî (v. 1311/1893) tarafından Nakşibendiyye'nin temel metinlerinden biri olarak listelenmiştir.¹²⁰

Bundan başka Baki Billah'ın oğullarından Hâce Hord'un tevhid-i vücûdî doktrinini popülerleştirme düşüncesiyle kaleme aldığı bir takım risalelerin, Tâceddîn b. Zekeriyâ'nın konuyla ilgili yazdığı Arapça risalelerin bir tercümesinden ibaret olduğu ifade edilmektedir.¹²¹

Mustafa Fevzi b. Nu'man (1343/1924), *Kitâbü İsbâti'l-Mesâlik fi Râbitati's-Sâlik* eserini telif ederken Tâceddîn b. Zekeriyâ'nın *Taciyye* ismiyle meşhur eserinden faydalandığını ifade etmektedir.¹²²

Burada şunu da işaret edilmelidir ki, Tâceddîn b. Zekeriyâ'nın Arapça'ya tercüme ettiği tabakat eserleri Nakşibendî sufilerin Mekke, Medine, Necd, Yemen, Basra ve Suriye'de popüler olmasına yardımcı olmuştur.¹²³

3. TÂCİYYE KOLU VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Muhammed Bâkî Billâh sonrası Nakşibendîlik Bâkiviyye, Taciyye ve Müceddidiyye olmak üzere üç ayrı koldan devam etmiştir. Pek de etkin olmayan Bakiviyye kolu Bâkî Billâh'ın vefatından sonra Şeyh Tâceddîn ve Ahmed Sirhindî'nin itirazlarına rağmen Şeyh İlâhdad'ın Delhi'de bulunan

¹¹⁷ Darü'l-kütübü'l-Misriyye, nr. 9795'te kayıtlıdır.

¹¹⁸ Rizvi, *A History of Sufism in India*, II, 336.

¹¹⁹ Schlegell, s. 211.

¹²⁰ Schlegell, s. 145.

¹²¹ Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s.333.

¹²² Kul, Hasan Hüseyin, "Mustafa Fevzi bin Nu'man ve Kitâbu İsbâti'l-Mesâlik fi Râbitati's-Sâlik adlı eserindeki Tasavvufî Görüşleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2007), s.22-3.

¹²³ A history of sufism in India s. 337.

tekkede posta oturmasıyla oluşmuştur. Bâkî Billâh'ın diğer halifesi Hüsâmeddin Ahmed, Şeyh İlahdad'ı desteklemiş ve postnişin olarak kabul etmiştir. Hüsâmeddin Ahmed'in terbiyesinde büyüyen ve ilkönce Ahmed Sirhindî'ye daha sonra ise Şeyh İlahdad'a intisap eden Bâkî Billah'ın oğlu Hâce Hord tarafından bu yol devam etmiştir. Babasının tekkesinde sema meclisleri kurması ve İbnü'l-Arabî öğretisinin ciddi savunucusu olmasıyla dikkat çeken Hâce Hord, Ahmed Sirhindî'nin şiddetle karşı çıkması ve uyarılarına rağmen söz konusu tutumlarını devam ettirmiş ve böylece meşreb yönünden farklı bir Nakşî kolu ortaya çıkmıştır.¹²⁴

Bâkî Billah'ın en meşhur halifesi olan Ahmed Sirhindî Nakşibendiyye'nin hem tasavvufî eğitim metodlarında hem de düşünce yapısında önemli değişiklikler yaparak tarikata yeni bir yön vermiş; kendisine verilen Müceddid-i Elf-i Sâni lakabı nedeniyle kolun ismi Müceddidiyye olarak isimlendirilmiştir.

Muhammed Tefvik el-Bekrî¹²⁵, Harîrizâde¹²⁶, Tabibzâde Mehmed Şükrî¹²⁷ eserlerinde Tâceddin b. Zekeriyâ'nın başını çektiği kola Tâciyye ismini vermektedirler.

Tâciyye silsilesi Tâceddin b. Zekeriyâ < Bâkî Billâh < Mevlâna Hâce İmkenegî < Derviş Muhammed < Mevlâna Muhammed Zâhid < Ubeydullah Ahrar şeklindedir.¹²⁸

Coğrafi ve kültürel olarak Yemen ve Hindistan'a kadar uzanan güney ve doğuda konumlanan Tâciyye'nin Osmanlı Nakşibendiliği ve Müceddidilik ile çok az bir bağlantısının olduğu dikkat çekmektedir.¹²⁹

Harîrizâde *Tıbyân* adlı eserinde Tâceddin b. Zekeriyâ'nın Seyyid Mahmud b. Eşref el-Hindî, Muhammed Abdülbaki el-Mizcâcî, Ebu'l-Vefâ Ahmed b. Muhammed el-Yemenî ile devam eden silsilelerinden söz eder. Muhammed Abdülbaki el-Mizcâcî ile devam eden Nakşî silsileden Harîrizâde (v. 1299/1882), Seyyid Mahmud b. Eşref el-Hindî ile devam edip Şeyh İlahbahş'a uzanan silsile ile Abdülganî Nablusî (v. 1143/1731) hilafet almıştır.

¹²⁴ Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India*, s. 332; Itzhak Weismann, *The Naqshbandiyya: Orthodoxy and Activism in a Worldwide Sufi Tradition*, Routledge, New York 2007, s. 54; Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, İnsan Yayınları, 2005, İstanbul, s. 23-24; a. mlf., *Bahaeddin Nakşibend*, s. 209.

¹²⁵ *kitabu Beyti's-sıddik*, s. 384.

¹²⁶ Harîrizâde, vr. 197b.

¹²⁷ Muhiddin Usta, "Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi ve *Silsilenâme-i Sûfiyye* İsimli Eseri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2006), s. 212.

¹²⁸ Muhibbî, I, 469-70.

¹²⁹ Gall, s. 99.

Her ne kadar Schlegell, Yemen’de Mizcacî kabilesiyle devam ettirilen Tâciyye’nin şu an mevcut olmadığını belirtmekteyse de¹³⁰ yine aynı mekânda yirmi sene ikamet ederek zamanın hocalarından ilim tedris eden ve Abdulhalık b. Zeyn el-Mizcacî¹³¹’den inabe alan Çinli Ma Mingxin¹³² 1761 yılında ülkesine geri dönerek Gansu bölgesinde silsileyi devam ettirmiştir. Cehriyye olarak isimlendirilen Ma Mingxin (v. 1781) kolu Ma Hualong (v. 1871), Ma Yuanzhang (v. 1920), Ma Zhenwu ve Ma Jinxi ile devam etmektedir.¹³³

Öte yandan Seyyid Mahmud b. Eşref el-Hindî ile Abdülganî Nablusî’ye kadar gelen silsilede Şeyh Yusuf el-Câvî nam-ı diğer Makassarlı Şeyh Yusuf yer almaktadır.¹³⁴ Bu bilginin önemi ise kaynakların genel olarak Muhammed Abdülbaki Mizcacî Yemen’de Makassarlı Şeyh Yusuf’a Nakşibendiyye-Taciyye inabesi verdiğini yazması¹³⁵ ve yine Taceddîn b. Zekeriyâ’nın Şeyh İlahbaş ile meydana gelen silsilesinden icazet aldığına dikkat çekmemeleridir.

Burada Endonezya-İslâm tarihinde mühim bir şahsiyet olan Şeyh Yusuf Makassarî hakkında muhtasar bir bilgi verilmesinin münasip olacağı kanaatindeyiz. 1926 yılında Güney Sülavesî’de doğan Makassarlı Şeyh Yusuf, gerek Hac gerekse de ilim tedrisi amacıyla Hicaz’a gider. Hicaz’dan Şam ve Yemen’e geçerek zamanın âlim ve sufilerinden talim ve terbiye görür. Yurduna geri döndüğünde Cava’ya geçer ve burada ilim-irşad faaliyetlerini yürütür. Birleşik Doğu Hindistan Şirketi’nin (VOC) muhalifleri arasında yer aldığı ve hatta direnişi yöneten liderlerden biri olması hasebiyle Hollanda idaresince önce Seylan’a daha sonra Ümit Burnu’na sürgün edilir. 1699 yılında sürgünde

¹³⁰ Schlegell, s. 147.

¹³¹ Muhammed Abdülbakî el-Mizcâcî’nin torunu olan bu zat hem Taceddîn b. Zekeriyâ ve İbrahim Kurânî’den gelen silsileler kendisinde birleşmiştir. Bkz: Weismann, s. 128. Bu zat müridlerine-talebelerine hafi ve cehri zikrin her ikisini de öğretmiştir. Bkz: Jonathan N. Lipman, *Familiar Strangers: A History of Muslims in Northwest China*, Seattle: University of Washington Press, 1997, s. 87; İsenbike Togan, “The *Khafi*, *Jahri* Controversy in Central Asia Revisited”, *Naqshbandis in Western and Central Asia*, (ed. Elisabeth Özdalga), Swedish Research Institute in İstanbul 1999, s. 40

¹³² Ma Mingxin’in Arapça ve Çince bazı isimleri vardır. Arabistan’dan döndüğünde kendisine Aziz lakabı verildi. İslamî bir isim olarak İbrahim ismini aldı. Sufi ismi ise Vikayetullah’tır. Bkz: Lipman, s. 86, 64 nolu dipnot.

¹³³ Weismann, s. 128-129. Ayrıntılı bilgi için bkz: Togan, İsenbike, s. 34-39; Lipman, s. 86-89.

¹³⁴ Silsile şu şekildedir: Şeyh ilah Bahş el-Hindî en-nakşibendî el-aşkî > Tâceddîn el-Osmânî el-Kuraşî en-Nakşibendî > Seyyid Mahmud el-Hindî > Şeyh Hasan cî es-Suratî > Seyyid Ömer Ba Şeyban Ba’alevi > Nureddin Muhammed er-Ranîrî > Yusuf el-Câvî > Şeyh Abdülkadir es-Safurî > Abdülganî Nablûsî. Bkz: Harîrîzâde, vr. 200b.

¹³⁵ Bruinessen, Martin van, “The tariqa Khalwatiyya in South Celebes”, *Excursions in Celebes*, (eds. Harry A. Poeze-Pim Schoorl), Leiden: KITLV Uitgeverij, 1991, pp. 251-269; Gall, s. 97.

vefat eden Şeyh Yusuf'un türbesi halen Güney Afrika'da bulunmaktadır. 1705 yılında kemiklerinin mezarından alınarak Güney Sülavesi'ye nakledildiği ve burada bir türbe inşa edildiği ifade edilmektedir.¹³⁶

Tekrar Şeyh Yusuf Makassarı'nın bulunduğu silsile konusuna dönecek olursak mezkur silsilede Tâceddin b. Zekeriyâ'nın Şattârî, Aşkîyye, Rifaiyye, Kadiriyye, Çiştîyye ve Medariyye senedleri ile icazet aldığı belirtilmektedir.

Şeyh Yusuf Hicaz'da aldığı eğitimin akabinde memleketi Endonezya'ya geri döndüğünde hiçbir müridine Nakşibendî icazeti vermediği belirtilmekte, Halvetiyye ve Şattariyye'nin Endonezya'daki kurucularından biri olarak tanınmasının¹³⁷ yanı sıra Güney Sülavesi'de halen devam eden Halvetiyye-Yusuf olarak bilinen kol kendisine atfedilmektedir. 1973 yılı itibariyle Endonezya Din İşleri Yüksek Kurulu'nca yirmi beş bin civarında müridin olduğu belirtilen bu kolun, esasen Halvetiliğin baskın olmasıyla birlikte Şeyh Yusuf'un inabe aldığı Kadiriyye, Nakşibendiyye, Şattariyye ve Ba'aleviyye'nin bir nevi birleşmiş hali olduğu belirtilmektedir.¹³⁸ Bu noktada Halvetiyye-Yusuf kolunun mezkûr silsileden izler taşıdığını düşünmek mümkündür.

Bundan başka Şeyh Yusuf'un Mirza Dımaşkî vasıtasıyla Tâceddin b. Zekeriyâ ile bağlantısı vardır. Tâceddin b. Zekeriyâ'nın müridi Mirza Dımaşkî, Şeyh Yusuf'un ders aldığı hocalar arasındadır.¹³⁹

SONUÇ

Tâceddin b. Zekeriyâ, kendisinden önce gerek Haccı ifa etmek gerekse de yollarını yayma gayesiyle Hicaz'a giden Nakşî şeyh ve halifelerine nazaran Nakşibendiliği yaymada daha fazla başarı sağlama ve özellikle yerli halka Nakşibendiliği tanıtırma noktasında diğerlerinden sıyrılmıştır.

Diğer yandan Nakşibendî edebiyatını Arapça ortaya koymak suretiyle Arapça konuşan halka ulaşmıştır. Daha açık bir ifadeyle, Abdurrahman-ı

¹³⁶ Bkz: Azra, s. 87-108; M.C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia: c. 1300 to the Present*, London: Macmillan Press, 1981, s. 75-76; Ömer Yılmaz, *İbrahim Kurânî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s.134-136; Richard V. Weeks, *Müslüman Halklar Ansiklopedisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, II, 195; Bruinessen, agm, ss. 251-269. Eserleri ve içerikleri için bkz: Bruinessen, Martin van, *el-Kitâbü'l-'Arabî fî Endonezya*, trc. Kasım Samerra'i, Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1995, s. 91-92.

¹³⁷ Kraus, Werner, "Some Notes on the Introduction of the Naqshbandiyya-Khalidiyya into Indonesia", *Naqshbandis*, s. 691.

¹³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Martin van Bruinessen, "The tariwa Khalwatiyya in South Celebes", *Excursions in Celebes*, Harry A. Poeze-Pim Schoorl (ed.), Leiden: KITLV Uitgeverij, 1991, ss. 251-269.

¹³⁹ Azra, s. 91.

Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns min hazarâtü'l-kuds* ve Fahreddin Ali el-Kaşîfi es-Safî'nin *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* eserini bazı ilavelerde bulunmakla birlikte tercüme etmek suretiyle telkin edilmesi amaçlanan menakıb literatürünün davranış modellerini Arapça olarak mevcut hale getirmiş ve bu şekilde Nakşî büyüklerinin Arap halkı arasında meşhur olmasını da sağlamıştır.

Bundan başka tarikatın âdâb, erkân ve prensiplerini konu alan ve defalarca istinsah edilen biri kendisinden sonra *Tâciyye* olarak anılacak *Risale fi beyan sülûki'n-Nakşibendiyye* ve diğeri *Âdâbü'l-meşîha ve'l-mürîdîn* adında iki risale yazmıştır.

Dolayısıyla Tâceddin b. Zekeriyâ, bu şekilde eserleri ve tercümeleriyle takdir görmüş ve Nakşibendiliği Arapça konuşan halka yaymış olmasının yanı sıra halifeleri vasıtasıyla Çin ve Endonezya'ya da silsilesini ulaştırmış olan mühim bir şahsiyettir. ©

KAYNAKLAR

Yazma Eserler

HARİRİZÂDE, Muhammed b. Abdurrahman Kemaleddin Efendi, *Tıbyānu Vesâili'l-hakâik fi beyâni selâsili't-terâik*, I, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 430.

OSMANÎ, Tâceddin b. Zekeriyâ el-Hindi el-, *Âdâbü'l-meşihâ ve'l-mürîdîn*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Osman Ergin Yazmaları, nr. 322.

-----, *Câmi'u'l-fu'âd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 367.

-----, *Risâle fi âdâbi't-tarikati'n-Nakşibendiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2448.

-----, *Risâle fi'l-cevâbi 'alâ suâli'l-'ulema' 'an ba'zı ef'âli's-sûfiyye*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1105.

-----, *Risâle fi'l-kasâid*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 367.

Matbu Eserler

ALAM, Muzaffar, "The Mughals, the Sufi Shaikhs and the Formation of the Akbari Dispensation", *Modern Asian Studies* 43, 1 (2009).

ALGAR, Hamid, "Bâkî Billâh", *DİA*, İstanbul 1991, IV.

AZİZ, Ahmed, "Şeyh Ahmed Sirhindî'nin Siyâsî ve Dinî Düşünceleri", (çev. Celal Emanet), *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8 [2007], sayı: 19, ss. 339-350.

AZRA, Azyumardi, *The Origins of Islamic Reformism in Southeast Asia*, Honolulu: Allen&Unwin and University of Hawai Press, 2004.

BAĞDATLI İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn (Şöhretler İndeksi)*, Nail Bayraktar (haz.), İstanbul: MEB Yayınları, 1990.

BAĞDATLI, İsmail Paşa, *Hadiyyat al-Ârifîn Asmâ al-Mu'allifîn ve Âsâr al-Musannifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951, I.

BEGG, W.D., *The Holy Biography of Hazrat Khwaja Muinuddin Chisti*, New Delhi: Millat Book Centre, 1999.

BEKRİ, Muhammed Tefvik, *Kitabu Beyti's-siddik*, y.y.: Matbaatü'l- müeyyid, 1323.

- BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden: E. J. Brill, 1949.
- , *GAL Suppl.*, Leiden E. J. Brill, 1938.
- BRUINESSEN, Martin van, "The tariwa Khalwatiyya in South Celebes", *Excursies in Celebes*, Harry A. Poeze-Pim Schoorl (eds.), Leiden: KITLV Uitgeverij, 1991, pp. 251-269.
- , *el-Kitâbü'l-'Arabî fî Endenozya*, Kasım Samerra'i (trc.), Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1995.
- BUEHLER, Arthur F, "Nakşibendiyye-Müceddidiyye ve Hindistan'da Yayılışı", Halil İ. Şimşek (çev.), Gazi Ü. ÇİFD, c. II, sayı: 3.
- CEBECİOĞLU, Ethem, "Hamîdüddin Nâgevrî", *DİA*, XV, İstanbul 1997.
- CEBERTÎ, Abdurrahman b. Hasan b. İbrahim, *Tarihu 'acaibu'l-âsar fi't-terâcim ve'l-ahvâl*, Kahire: Daru'l-Faris, t.y., I.
- DEDEOĞLU, Abdülkadir, *Silsile-i Sâdât-ı Nakşibendiyye-i Âliyye*, 3. bs., İstanbul: Osmanlı Yayınevi, t.y..
- DİHLEVÎ, Muhammed Sadık Dihlevî Keşmirî Hemedânî, *The Kalimat al-Sadiqin*, Muhammed Saleem Ahtar (trc.), 2 bs. New Delhi: Kitab Bhavan, 1990.
- ERNST, Carl, *The Shambala Guide to Sufism*, Shambala, Boston 1997.
- GALL, Dina Le, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World: 1450-1700*, Albany: State University of New York Press, 2005.
- GİBB, H. A. R. Ve Kramers, J. H., *Shorter Encyclopaedia of Islam*, E. J. Brill, Leiden 1993.
- HÂNÎ, Abdülmecid, *Hadâîku'l-verdiyye: Nakşî Şeyhleri*, Mehmet Emin Fidan (trc.) İstanbul: Semerkand, 2011.
- HANİF, N, "Taju'd-Din, Shaikh (d. 1642 A.D.)", *Biographical Encyclopedia of Sufis-South Asia* içinde, Sarup&Sons, New Delhi, 2000.
- HOCAZÂDE Ahmed Hilmi, *Hadîkatü'l-evliyâ, Veliler Bahçesi*, Selahattin Hacıoğlu (haz.), Beyaz lale Yayınları, İstanbul 2007.
- IKRAM, S. M., *History of Muslim Civilization in India and Pakistan: A Political and Cultural History*, Lahor: Institute of Islamic Culture, 1989.
- KİŞMÎ, Muhammed Haşim, *Berekât: Zübdetü'l-Makamat İmam-ı Rabbânî ve Yolundakiler*, A. Faruk Meyan (çev.), İstanbul: Furkan Yayınları, t.y.

- KUL, Hasan Hüseyin, "Mustafa Fevzi bin Nu'man ve *Kitâbu İsbâti'l-Mesâlik fi Râbitati's-Sâlik* adlı eserindeki Tasavvufî Görüşleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ SBE, 2007).
- LIPMAN, Jonathan N., *Familiar Strangers: A History of Muslims in Northwest China*, Seattle: University of Washington Press, 1997.
- MANNEH, Butros Abu, "A Note on 'Rashahât-ı 'Ain al-Hayat' in the Nineteenth Century", *Naqshbandis in Western and Central Asia Change and Continuity* içinde, Elisabeth Özdalga (ed.), Swedish Research Institute in İstanbul, 1999, Numune matbaası, ss. 61-66.
- MUHİBBÎ, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki, *Hülâsatü'l-eser fi a'yanî'l-karnî'l-hadi aşer*, Kahire: Matbaatü'l-Vehbiyye, 1284, I.
- NİZAMİ, K. A., "Çiştî", *DİA*, VIII, İstanbul 1993.
-----, "Çiştîyye", *DİA*, VIII, İstanbul 1993.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Tâceddin b. Zekeriyâ", *DİA*, İstanbul 2009, XXXIX, ss. 342-343.
- RICKLEFS, M.C., *A History of Modern Indonesia: c. 1300 to the Present*, London: Macmillan Press, 1981.
- RIZVI, Saiyid Athar Abbas, *A History of Sufism in India*, New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1983, II.
-----, *Muslim Revivalist Movements in Northern India: in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1965.
- ROBINSON, Francis, *The 'Ulama of Farangi Mahall and Islamic Culture in South Asia*, Permanent Black, 2001.
- SAKKÂR, Sâmî, "İbn 'Allân", *DİA*, XIX, İstanbul 1999.
- SCHLEGELL, Barbara Rosenov von, *Sufism in the Ottoman Arab World: Shaykh 'Abd al-Ghani al-Nabulusi*, Basılmamış Doktora Tezi, University of California, 1997.
- SUBHAN, John A., *Sufism Its Saints and Shrines: An Introduction to the Study of Sufism with Special Reference to India*, New York: Samuel Weiser Inc., 1970.
- TOGAN, İsenbike, "The Khafî, Jahri Controversy in Central Asia Revisited", *Naqshbandis in Western and Central Asia*, (ed. Elisabeth Özdalga), İstanbul: Swedish Research Institute in İstanbul, 1999, ss. 17-45.

- TOSUN, Necdet, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yy., 2007, 3.bs.
- , *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- TRIMINGHAM, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford: The Clarendon Press, 1971.
- TÜRER, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1998.
- USTA, Muhiddin, "Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi ve *Silsilenâme-i Sûfiyye* İsimli Eseri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2006).
- VASSAF, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1999, II.
- VOLL, John Obert, *Islam, Continuity and Change in the Modern World*, SUP, 1994.
- WEEKS, Richard V., *Müslüman Halklar Ansiklopedisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, II.
- WEİSMANN, Itzhak, *The Naqshbandiyya: Orthodoxy and Activism in a Worldwide Sufi Tradition*, New York: Routledge 2007.
- WERNER, Kraus, "Some Notes on the Introduction of the Naqshbandiyya-Khalidiyya into Indonesia", *Naqshbandis: Cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman* içinde, Marc Gaborieau ve diğerleri (ed.), İstanbul: Isis Yayıncılık, 1990.
- YAPICI, İbrahim Rüştü, Ali b. Süleyman es-Silifkevî'nin "*Vuslatü's-sâlikîn*" adlı eseri (inceleme ve metin), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2012).
- YILMAZ, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2009.
- YILMAZ, Ömer, *İbrahim Kurânî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2005.